

Immanuel Kant főhőse
Kant 300 konferencia

Veszprém
2024

Társadalomtudományi Intézet

Pannon Egyetem

Marci Gábor, PTE Filozófiai Doktori Iskola:

Fogyasztói döntések kategorikus imperativusz procedúra szerinti vizsgálata

Kategorikus antiimperializmus.....	2
1 A kézművesség, mint a fogyasztási színvonal összeomlás nélküli fenntartásának kantiánus feltétele.....	2
2 A kézművesség etikai megalapozása.....	8
3 Kézművesség, mint szabadság, autonómia Kant etikájában.....	10
4 Test és ész felülmúlhatatlan összjátéka a kézművességben.....	13
5 Heidegger és a kéz, mint a gondoskodás aktív alakítója.....	14
6 A kategorikus antiimperializmus, mint a fogyasztói autonómia kantiánus védelme.....	17
A kézművesség és a mértékletesség kultúrája, a fenntartható fogyasztás normatív alapjai..	22

1 A kézművesség, mint a fogyasztási színvonal összeomlás nélküli fenntartásának kantiánus feltétele

A kortárs társadalmakban egyre élesebben rajzolódik ki az a paradoxon, hogy miközben a mesterséges intelligencia (AI) és a gépi termelés drasztikusan fokozza az árubőség és szolgáltatási kapacitás színvonalát, az emberi cselekvés értelme, erkölcsi irányultsága és fenntarthatósága egyre kérdésesebbé válik. A kérdés nem pusztán technikai vagy gazdasági, hanem etikai és antropológiai is. Hogyan cselekedjünk úgy, hogy az általunk használt eszközök, beleértve az algoritmikus rendszereket is, ne a világ kizsákmányolásához, hanem a társadalmi és ökológiai integritás megőrzéséhez járuljanak hozzá? A kérdés nem csak technikai, hanem etikai: milyen szabály szerint döntünk fogyasztásról és termelésről úgy, hogy ne tegyük pusztá eszközzé az embert és az ökoszisztémát?

E ponton érdemes Kant kategorikus imperatívuszához fordulni, amely a következő elvet fogalmazza meg: „Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényadás elveként érvényesülhessen.”¹ (Kant, 2020 7§ 40.) Ez az imperatívusz nem célfüggő (hipotetikus), hanem kategorikus, cselekvésünk akkor erkölcsileg helyes, ha annak alapelve (maximája) univerzálisan alkalmazható lenne anélkül, hogy önellentmondásba kerülne.

A „testi a priori” kifejezés a dolgozatomban két, egymást kiegészítő, de nem azonos igényt takar. Elválasztom ezért a transzcendentális feltétel és a fejlődéstörténeti (evolúciós–kulturális) előfeltétel fogalmát.

Transzcendentális feltételnek azt nevezem, ami egy adott típusú tapasztalat lehetőségét szerkezetileg rendezzi, logikai-szisztematikus értelemben „előbb” van, mint az a tapasztalat, amelyet lehetővé tesz. Evolúciós–kulturális előfeltételnek pedig azt, ami okozatilag és történetileg megelőzi a későbbi képességek megjelenését.

Transzcendentális feltételnek megfelelő érvek dióhéjban:

-A kézműves tárgyalás során adott tapasztalati mező akkor jön létre, ha a kéz intencionálisan összekapcsolja az anyagot, formát, időt és célt. Ez a techné-tapasztalat szerkezeti feltétele.

-A „készület” (szerszámok, műfogások, eljárások) előírásszerű horizontot teremt; e horizont nélkül a kézműves értelem nem jelenik meg.

-A „kéz-közeli” jelenlét (fogás, ellenállás, finomhangolás) konstitutív a kézműves jelentésadás számára, ez a lokális, nem univerzális.

A fejlődéstörténeti (evolúciós–kulturális) előfeltételre utaló érvek dióhéjban:

-A kéz által közvetített szekvenciális cselekvés (fogás, vágás, illesztés) stabil rutinokat hoz létre -> ezek proto-szabályosságai terepet adnak az absztrakció és fogalmi generalizáció megjelenésének.

-A készítés-javítás körforgása visszacsatolt tanulást és időhorizontot hoz létre (tervezés, késleltetés, cél-eszköz viszony), ami kognitív gazdagodást indít el.

-A gesztus és közös munka kéz-alapú interakciós formákat alakít ki (mutatás, instrukció), melyek jelentéssztabilizálók.

A fő állításom a kézről evolúciós-kulturális. A kéz előfeltétele annak, hogy a fogalmi és gyakorlati értelem kialakuljon. A kéz által közvetített szekvenciális cselekvések, a készítés-javítás visszacsatolt rutinjai és a kézre épülő interakciók (gesztus, közös munka) stabilizálják azokat a mintázatokat, amelyekből az absztrakció és a fogalmi általánosítás táplálkozhat. E ponton a „testi a priori” nem kanti értelemben vett, általános megismerési feltétel, hanem történeti-genealógiai előfeltétel: a kéz előkészíti az értelmet. Ezzel párhuzamosan, korlátozott értelemben transzcendentális állítást is teszek. A kéz konstitutív feltétele a techné-tapasztalatnak és a kézműves jelentésadásnak. A kézműves tevékenység sajátos tapasztalati mező, az anyag, a forma, az idő és a cél kézi összehangolása; a „készület” előírászerű horizontja; a fogás, az ellenállás és a finomhangolás kéz-közeli jelenléte. E lokális transzcendentális értelemben a kéz nélkül nincs kézműves értelem. Nem állítom viszont, hogy a kéz a minden lehetséges tapasztalat általános feltétele lenne.

A továbbiakban amikor történeti megalapozásról beszélek, akkor evolúciós-kulturális jelentésben értelmezem, amikor a techné-tapasztalat szerkezeti feltételeiről, akkor pedig transzcendentális feltételként. Ezzel elkerülöm az „a priori” és az „előfeltétel” fogalmi összeecsúszását. A dolgozat fő tézise így pontosan hangzik: a kéz evolúciós-kulturális értelemben alapozza meg az értelmet, és lokális (techné) transzcendentális értelemben szerkezetet ad a kézműves tapasztalatnak. A ’kategorikus antiimperializmus’ pedig nem egy általános transzcendentális feltétel állításra, hanem erre a kettős, pontosított alapra épül.

A dolgozatom diagnózisa szerint a kézművesség nem pusztán termelési mód, hanem a kéz önreflexív-értelemadó működésének terepe. Ez a leírás azonban önmagában még nem nyújt morális elkötelezést. Attól, hogy a kézművesség értelmet hordoz, nem következik, hogy mindenkinek kötelessége lenne kézműves módon élni vagy fogyasztani. A „kategorikus antiimperializmus” az elméletemet ezért egy híd-premisszával és egy általánosítható erkölcsi szabállyal erősítem meg

Csak olyan fogyasztási rend fogadható el erkölcsileg, amely (a) önellentmondás nélkül univerzalizálható; (b) nem teszi a személyt pusztá eszközzé, hanem megőrzi az autonómiát és

a felelősséget; (c) fenntartható életciklusú gyakorlatokra támaszkodik (tartósság, javíthatóság, helyreállíthatóság, mértékletesség); és (d) átlátható felelősségelosztást tesz lehetővé.

Ez a köztes normatív premissza egyrészt összhangban áll a kézirat kanti ihletésű horizontjával, másrészt közvetlenül kapcsolódik ahhoz, amit a szöveg a kéz és a kézművesség filozófiai szerepéről állít, a kéz-közeli praxisok természetüknél fogva képesek az autonómia, a felelősség és a mértékletesség hordozására.

Így a „kategorikus antiimperializmus” úgy írható körül, mint olyan maximák együttese, amelyek kizárják az ember és a természet pusztá eszközzé tételét, és kötelező erővel preferálják a tartós, javítható, személyes felelősségen és autonómián nyugvó kézműves (kéz-közeli) gyakorlatokat, amennyiben ezek ellentmondás nélkül univerzalizálhatók. A „kategorikus” jelző itt nem retorikai túlzás, hanem az egyetemesség követelményének vállalása, a szabályt nem csupán eseti jó tanácsként, hanem törvényadásra alkalmas maximaként lehet értelmezni.

Vizsgáljuk meg ebből kiindulva a kézművességet, mint alternatív fogyasztási és termelési gyakorlatot.

1.1 A kézművesség és a kategorikus imperatívusz formális próbája

Végezzük el az univerzalizálhatósági tesztet. Vegyünk négy minta-maximát.

- Javíthatóság elsőbbsége: amikor tartós tárgyat választok, a javítható és karbantartható megoldást pártolom, s csak akkor cserélek, ha a javítás aránytalan erőforrást vagy kockázatot igényel. Ha ezt mindenki követné, a terméktervezés a tartósság–javíthatóság irányába rendeződne, anélkül, hogy logikai ellentmondásba jutnánk.

- Helyettesíthetőség elve: ha minőségben és funkcióban helyettesíthető, előnyben részesítem a helyi/személyes kézműves megoldást a tömegcikkkel szemben. Univerzális alkalmazás esetén a kereslet csak ott tolódik kézműves irányba, ahol tényleges a helyettesíthetőség; így ez a maxima fogalmi feltételekkel együtt ellentmondásmentes.

- Javítás–csere sorrend: előbb javítok/felújítok, csak utána cserélek, ha ez ésszerű kockázat és költség mellett lehetséges. Ennek univerzális elfogadása a hulladék- és erőforrásterhelés mérséklésével és a felelősség átláthatóbb elosztásával járna – a szabály logikailag koherens marad.

- Ellátási lánc átláthatósági küszöb: nem vásárolok tartósan átláthatatlan és valószínűsíthetően kizsákmányoló ellátási láncból, előnyben részesítem az igazoltan felelős láncokat. Általános törvényként ez a piaci viszonyokat a felelősség felé tolja, a szabály nem esik önellentmondásba.

A mind a négy példa nyíltan tartalmazza a határföltételeket: biztonságkritikus eszközök, sürgősség, objektíven nem javítható állapot stb. Nem gyengeséget rejtenek ezek a klauzulák, hanem a kanti követelmény gyakorlati értelmét adják, hiszen a maxima univerzalitása nem azt jelenti, hogy minden körülmények között vakon alkalmazzuk, hanem azt, hogy feltételesen általánosítható és nem vezet önellentmondáshoz.

Tehát a kéz-közeli gyakorlat, a kézművesség alkalmas hordozója az autonómiának, a felelősségnek és a mértékletességnek. A teszt alapján kimondhatom, hogy csak olyan fogyasztási rend fogadható el, amely e tulajdonságokat általánosítható szabállyá képes emelni. A minta-maximák pedig demonstrálják, hogy a „kategorikus antiimperializmus” nem alaptalan szabályok együttese, amelyek a dolgozatom diagnózisát erkölcsi kötelességgé transzformálják.

A felelős fogyasztói döntés lépései:

- meghatározom a funkcionális igényt;
- feltérképezem az opciókat javíthatóság/élettartam/eredet szerint;
- lefuttatom a négy maximát

Ha a maximák támogatják az opciót, és nincs kivétel, az erkölcsileg preferálandó;

Így a kategorikus antiimperializmus normatív döntésselvé emeli a kéz-közeli megoldások elsőbbségét, ott és annyiban, ahol ez ellentmondás nélkül univerzalizálható.

A kategorikus antiimperializmus nem a kézművesség általános fetisizálása. Nem ígéri, hogy minden modern ipari környezet kéz-közeli megoldással kiváltható, de előírja, hogy ahol a paritás fennáll, ott a felelős, javítható, átlátható alternatíva normatív elsőbbséget élvezzen. Ezzel a szabály ellenőrizhető és alkalmazható: feltételekhez kötött univerzalizálásról van szó, nem szlogenekről.

A dolgozat célja nem az, hogy volumetrikusan változatlan fogyasztást ígérjen, hanem az, hogy a funkcionálisan elégséges szükséglet-kielégítést összeomlás nélkül tegye tartóssá. Ezt a célt a kézművesség nem mindenütt és nem feltétel nélkül teljesíti, hanem feltételek mellett, adott termékkörökben, meghatározott időhorizonton.

Először: „összeomlás nélküli fogyasztási szint” alatt nem a darabszámok változatlan fenntartását értem, hanem azt, hogy a mindennapi élet funkcionális igényei (öltözködés, háztartás, alapvető használati tárgyak és azok fenntartható karbantartása) stabilan teljesülnek. E stabilitásban a kézművesség akkor tud kulcsszereplő lenni, ha bizonyos feltételek fennállnak:

- a javíthatóság tervezési elv (szerszám-hozzáférés, moduláris felépítés, dokumentáltság),

- az élettartam ténylegesen növelhető javítással,
- az alkatrészek elérhetők vagy helyettesíthetők ésszerű időn belül,
- létezik sűrű, kompetens javítói, szolgáltatói háló
- a csereciklus szisztematikusan meghosszabbítható.

Másodszor a tételt termékkörökre és időtávokra korlátozom. Rövid távon a javítás-elsőbbség és a csere halasztása mérsékli a rendszerterhelést. Középtávon a tartós illetve javítható kialakítás és a helyi kapacitások erősítése a döntő. Hosszabb távon az alkatrész-ökoszisztéma, a szabványok és az átörökíthető tudás teremti meg a tartós egyensúlyt. A kézművesség szerepe itt érvényesül a legerősebben: a helyreállítás, a kisebb volumenű pótlás és a testre szabott megoldások terepén. Nem állítom azonban, hogy a kézműves eljárások általánosan kiváltják a nagy pontosságú vagy biztonságkritikus iparágakat.

Harmadszor a normatív következményt feltételekhez kötöm. A dolgozat kanti ihletésű maximái, a 'javítás előnyben részesítése', a 'kéz-közeli megoldás előnyben részesítése', a 'ha funkcionálisan helyettesíthető', a 'javítás-csere sorrend' nem általános, kivételt nem tűrő parancsok, hanem feltételesen univerzalizálható szabályok: akkor vállalhatók általános törvényként, ha fennállnak a fenti javíthatósági, élettartam- és elérhetőségi feltételek, és ha nem sérülnek biztonsági vagy sürgősségi megfontolások. Ezzel a korlátozó klauzulával a maximák nem gyengülnek, hanem alkalmazhatóvá és ellenőrizhetővé válnak.

A jelenlegi tömegfogyasztás gyakorlata nem felel meg Kant univerzalizálási elvének. Ha minden ember hasonló mértékben, kritikátlanul fogyasztana gépi gyártású termékeket, a környezeti erőforrások kimerüléséhez és a szociális-gazdasági egyenlőtlenségek fokozódásához vezetne. Ez az általános törvényként való alkalmazás ellehetetlenítené önmagát, önellentmondásra fut, mivel saját feltételét fogyasztaná el és tüntetné el. Vagyis öngyilkos folyamatról van szó, melyről Kant kimutatta, hogy nem állja meg a kategorikus imperatívusz próbáját.

Ezzel szemben a kézművesség, amely az emberi test és értelem által strukturált termelési logikát alkalmaz, képes olyan működésmódot biztosítani, amely hosszú távon is univerzálisan követhető lenne. Egy kézműves tárgy létrehozása, körültekintő, így korlátozza a túltermelést, anyaghasználatában lokális és átlátható, viszonyt hoz létre ember és tárgy, készítő és használó között.

Ez a működésforma megfelel Kant a kategorikus imperatívusz második változatának is:

„Cselekedj úgy, hogy az ember(i)ségre, mind a saját személyedben, mind bárki máséban mindenkor mint célra, sohasem mint pusztára eszközre legyen szükséged. ² (Kant, 1991 62.)

„ ... A célok rendjében az ember (s vele együtt minden eszes lény) önmagában valóan cél, azaz soha senki (maga Isten sem) használhatja őt pusztán eszközként úgy, hogy ne volna még a használatban is egyszersmind cél, és hogy ennél fogva a személyünkben hordozott ember(i)ségnek a magunk számára *szentnek* kell lennie, lévén az ember a *morális törvény szubjektuma*, a törvény pedig önmagában szent, s rajta kívül bármi csak úgy nevezhető szentnek, ha érte van, és összhangban áll vele.”³ (Kant, 2020. 156.)

A kézművességben a termelés nem eszközzé teszi az embert, mint a gépsor, hanem önkifejezésre és kölcsönös megbecsülésre nyit teret, célként kezeli a munkavégző szubjektumot. Amennyiben a kézműves önmaga ura, a kézművesség az a termelési mód, amely közvetlenül és minden további fenntartás megfelel a kategorikus imperatívusznak.

1.2 A kézművesség, mint az AI és emberi értékek közötti közvetítő forma

A mesterséges intelligencia nem rendelkezik saját morális érzékkel, hanem az ember által betáplált célokat és szabályokat követi. Az etikai probléma nem az AI „önálló” döntésében rejlik, hanem abban, hogy milyen célok és milyen fogyasztási normák strukturálják a rendszert.

A kézművesség itt nem visszalépés a fejlődésben, hanem normatív referenciapont, olyan cselekvési forma, amelyben az ember nemcsak termel, hanem reflektál arra, amit létrehoz. Ezzel összhangban az AI-rendszerek is olyan célok szolgálatába állíthatók, amelyek a kézműves logika szerint értelmesen strukturált világra irányulnak, nem pusztán hatékony, hanem értelmes eredményre, nem pusztán gyors, hanem jelentést hordozó használati tárgyakra, nem pusztán automatizált, hanem testi-tudati integritáson alapuló döntési folyamatokra.

1.3 A kézművesség, mint lehetőségi feltétel

A kézművesség nem nosztalgikus életforma, hanem lehetőségi feltétel annak fenntartására, hogy a gépi és algoritmikus világ ne eméssze fel a testi-tapasztalati tudást. A kéz, mint formáló és értelmező szerv (McGinn, Tallis nyomán), az emberi világalkotás egyik 'a priori' előfeltétele. A gépek nélküle nem értenek semmit.

Ha nem marad olyan emberi gyakorlat, amelyben a kéz értelme megmarad, akkor az AI által fenntartott világ nem fenntartható emberi világ lesz, hanem csak szimulált szükségletek és strukturálatlan kívánságok gépi kiszolgálása. Aminek következtében a fogyasztói döntések igényekre alapozottsága és függetlensége a kínálati és értékesítési rendszerek nyomása alá

kerül. Azaz nem az igényeknek, hanem a lehetőségeknek, a kínálatnak lesz döntő szerepe a vásárlási választásokban.

A kézművesség nem csupán gazdasági alternatíva, hanem, Kant értelmében etikai minimum, ontológiai garancia, a test formáló jelenlétének fenntartása, és technológiai határfeltétel, amely kijelöli, mit jelent emberségesen élni a mesterséges intelligencia világában.

Ezért állíthatom, a kézművesség a jelen fenntartható fogyasztási szintjének egy lehetséges olyan formája, amely nem összeomláshoz, hanem értelmezhető jövőhöz vezet.

2 A kézművesség etikai megalapozása

2.1 A kategorikus imperatívusz normatív kerete

Immanuel Kant etikájának központi tézise, hogy az erkölcs alapja nem a következmények hasznossága, hanem az akarat autonómiája és az általánosíthatóság elve. A kategorikus imperatívusz legismertebb formája így hangzik:

„Cselekedj úgy, mintha cselekedeted maximájának akaratod révén általános természettörvénnyé kellene válnia. ... saját szempontunkból tekintünk a maximára. Úgy fogjuk föl magunkat, mint akik alávetettek a morális törvénynek, és azt akarjuk megállapítani, hogy mit követel tőlünk, egyedileg.”⁴ (Kant, 1991. 63.) Ez azt jelenti, hogy az erkölcsileg helyes cselekvés az, amelynek alapelve univerzálisan alkalmazható, anélkül hogy ellentmondásba kerülne önmagával. A morális döntés próbája tehát nem az, hogy elérjük-e célunkat, hanem az, hogy elgondolható-e a cselekvésünk általános törvényként, és így, mindenki által követve is fenntartható-e a világ. Ebből a szempontból a fogyasztói magatartás is morális értékelés tárgya. A fogyasztás nem pusztán gazdasági aktus, hanem értékválasztás, amely befolyásolja a termelési rendszert, az ökológiai állapotot, és közvetve más emberek életlehetőségeit is. Kantiánus szempontból a fogyasztás akkor erkölcsös, ha annak maximája univerzálisan követhető, azaz fenntartható.

2.2 A tömegfogyasztás imperatívusza, mint önellentmondás

A modern tömegfogyasztás gyakorlata, amely az alacsony ár és gyors elérhetőség kombinációjára épül, olyan maximát követ, amely nem tartható fenn általános törvényként. Ha minden ember, minden esetben a lehető legolcsóbb, leggyorsabban elérhető terméket választaná, a következő ellentmondások jelennek meg:

Az erőforrások kimerülnek, ez önmegsemmisítő következményhez vezet. A termékek értéke és tartóssága csökken, így az eszközhasználat céltalanná válik. Az emberi munkát elrejtik, mert a globális márkák nem engedhetik meg magunknak, hogy ismert legyen a gyártási folyamatok embertelen körülménye, tehát a másik ember eszközzé válik, cél helyett. Ezért a tömegfogyasztás etikája nem állja ki a kategorikus imperatívusz próbáját, mert olyan világot eredményezne, amelyben az emberiség önmaga létfeltételeit számolja fel. Ezzel Kant második imperatívusz-formulája is sérül:

„Cselekedj úgy, hogy az emberiséget saját személyedben és mind bárki máséban minden célra, sohasem mint pusztá eszközre legyen szükséged. ... az „ember(i)ség” (Menschheit) szempontjából tekintünk a maximára, amely mind a magunk, mind a cselekvésünk által érintett mások személyében tiszteletet követel magának.”⁵ (Kant, 1991. 64.)

2.3 A kézművesség, mint univerzalizálható fogyasztási maxima

Ezzel szemben a kézművesség gyakorlata, a tárgyak emberi kézzel, idő- és figyelemigényes, anyag és erőforrás tudatos módon való előállítás, olyan cselekvési maximát követ, amely képes lenne általános törvényként is működni. A tárgy értéke nemcsak anyagi, hanem emberi időben, tapasztalatban és tudásban is mérhető. A termékek tartósak, javíthatók, ésszerű mennyiségben készülnek. A készítő és használó közötti kapcsolat explicit vagy implicit módon kölcsönös megbecsülésen alapul. Ha minden ember úgy döntene, hogy kizárólag olyan tárgyakat vásárol, amelyek mögött felismerhető emberi munka és erkölcsileg vállalható előállítás áll, akkor egy olyan világ jönne létre, amely önmagával nem kerülne ellentmondásba. Ez megfelel Kant első és második imperatívusz formulájának is.

Kant etikája az erkölcsösséget nem konkrét technológiai vagy gazdasági formákhoz köti, hanem az akarat maximájához. Itt most tisztázhatom, hogy lehetnek más, akár részben gépi, termelési módok is, amelyek univerzálisan elfogadhatók, de a jelen vizsgálatom alapján a kézművesség nem csupán egy alternatív gazdasági modell, hanem a morálisan vállalható fogyasztás megfelelő formája, amely általánosítható, nem tárgyiasít másokat, és nem vezet ökológiai összeomláshoz. Egyúttal a kézműves technológia a gépek és a mesterséges intelligencia felhasználásával olyan fogyasztási igények hatékony kielégítésére is alkalmassá válhat, amelyek eddig a hagyományos gyártási folyamatai miatt nem voltak lehetségesek.

2.4 A kézművesség, mint lehetőségi feltétel

A kézművesség nemcsak visszatérés egy „régvi világba”, hanem az emberi autonómia, méltóság és erkölcsi következetesség fenntartásának előfeltétele egy gépi, algoritmikus és

automatizált világban. A mesterséges intelligencia alapú fogyasztás, az algoritmikus ajánlórendszerek és a prediktív döntéshozatal kizárja az erkölcsi deliberációt, ha nem társul mellé egy olyan antropológiai ellenpont, mint amilyen a kézművesség.

A kézművesség az a tér, ahol az ember cselekvése még nem válik pusztán eszközzé, és ahol a tárgyban nemcsak funkció, hanem jelentés is van. Így a kézművesség nemcsak válasz, hanem kanti értelemben vett erkölcsi kötelesség azok számára, akik a fogyasztás világában is emberségesen és racionálisan kívánnak cselekedni. A kézművesség tehát nem nosztalgikus vagy gazdasági érdekből preferált forma, hanem a fogyasztói autonómia és az univerzálisan elfogadható életmód lehetőségi feltétele. Kantiánus keretben értelmezve megfelel a kategorikus imperatívusz univerzalizálhatósági kritériumának, nem tárgyiasítja az embert és fenntartható világképet tesz lehetővé. A kézművesség nemcsak alternatíva, hanem erkölcsi minimum.

3 Kézművesség, mint szabadság, autonómia Kant etikájában

3.1 A kanti szabadságfelfogás

Kant etikai rendszere az autonóm akarat elvére épül. Az ember nem pusztán természeti lény, hanem olyan értelemmel rendelkező létező, aki képes önmaga számára törvényt alkotni. Ez a morális szabadság nem cselekvési szabadság, hanem a morális törvényeknek való önkéntes engedelmesség, azaz:

”A szabadság nem más, mint autonómia: a saját törvényem szerint való cselekvés, nem mások befolyása alatt.” ⁶ (Kant, 1991, Ak. 4:440)

A szabadság tehát abban áll, hogy az ember önmaga által megállapított erkölcsi elvek szerint cselekszik, és nem külső impulzusok, ösztönök vagy manipulációk hatására.

3.2 Az algoritmikus döntések és heteronómia

A mesterséges intelligencia rendszerei, különösen a fogyasztói döntéseket befolyásoló algoritmusok, nem egyszerűen technikai eszközök, hanem mesterséges determinizmusokat hoznak létre, amelyek aláássák az ember autonóm döntéshozatali képességét. Az algoritmusok előre jelzik és befolyásolják, mit vásárolunk, mit olvasunk, mit érzékelünk szükségletként, az egyéni ízlést perszonális optimalizálásként tüntetik fel, de valójában gyengítik a morális deliberációt. Az ember nem hoz döntést, hanem reagál az elé tett választási lehetőségekre, amelyek már előzetesen determináltak.

E folyamat során az autonómia helyét a heteronómia veszi át, az ember nem saját morális törvénye, hanem algoritmusok, mint szabályok szerint cselekszik. Ez a kanti szabadságfelfogás teljes ellentéte.

3.3. A kézművesség, mint a szabadság gyakorlata

A kézművességben az ember saját testének és eszének egységében hoz létre tárgyat, tudatosan választ anyagot, formát, célt és minden lépésben kontrollálja a cselekvését, önmagát, mint cselekvőt is értelmezi.

Ez az alkotás nem válasz külső utasításra, nem algoritmikus logikát követ, hanem morális és esztétikai reflexióval jár együtt. A kézművesség tehát nemcsak termelés, hanem szabadsággyakorlat, azaz ember autonóm lényege nyilvánul meg benne.

Kant szerint a morális szabadság feltétele, hogy az egyén képes saját céljait önállóan megformálni, és azokhoz következetesen viszonyulni. A kézműves termék ebben az értelemben az akarat tárgyiasult szerkezete, az anyagban benne van az intenció, a céltudat, az értelmes forma.

3.4 A kézművesség, mint morális viszonyulás a világhoz

A mesterséges intelligenciával működtetett fogyasztói társadalom egyre inkább az önmagától elidegenedett embertípus létrejöttét támogatja. A tárgyak jelentés nélküli, gyorsan cserélhető árucikkeké válnak. A gyártó soron dolgozó emberek a gép, a rendszer szintén gyorsan kicserélhető kiszolgálójává degradálódnak. Ezzel szemben a kézműves tárgy konkrét történettel bír, kapcsolatot hoz létre ember és ember között, nem pusztán használható, hanem értelmezhető. Ebben az értelemben a kézművesség nemcsak gazdasági alternatíva, hanem erkölcsi struktúra is, amely segíti az embert abban, hogy morális szubjektumként maradjon jelen a világban, még akkor is, amikor körülötte az AI rendszerei próbálják redukálni őt pusztá adatmintává.

A kantiánus szabadságfelfogás alapján kijelenthetjük, hogy a kézművesség az autonóm akarat gyakorlásának egyik utolsó tere, ami az algoritmusok és a globális gyártó-ellátó láncolat óriási piaci nyomása alákerült. A kézművességben az ember önmaga által elfogadott erkölcsi elvek alapján hoz létre világot. Ezért a kézművesség nemcsak esztétikai vagy ökológiai jelentőségű, hanem morálfilozófiai szükségszerűség is a 21. század algoritmizált világában.

4 Test és ész felülmúlhatatlan összjátéka a kézművességben

4.1 A test és ész kettőssége a filozófia hagyományában Arisztotelésznél és Kantnál

A nyugati filozófia hosszú hagyományában a test és az ész viszonya gyakran hierarchikus elkülönítésként jelent meg. Platónnál a test a lélek börtöne, Descartes-nál az elme és a test két külön szubsztancia. E hagyomány Kantnál fordul új irányba, bár nála is megmarad az ész primátusa, de a testi létezés nem egyszerűen akadály, hanem a véges ész feltétele. A morális törvény univerzalitása csak egy konkrét, testi lény szituáltságában válik cselekvéssé. Ebben az összefüggésben a test nem elválasztja, hanem konkretizálja az erkölcsi akaratot, lehetővé teszi, hogy az absztrakt imperatívusz testet öltön cselekvésként.

Arisztotelész *Az állatok részeiről* (*De partibus animalium*) művében a kéz szerepét nemcsak biológiai, hanem logikai és teleologikus szempontból is értelmezi. A kéz azért különleges, mert alkalmazkodó, formáló, sokirányú képességgel bír, szemben az állati végtagokkal, amelyek csak meghatározott célokat szolgálnak. „A kéz az eszközök eszköze (organon organōn), mert képes bármely más eszközt használni vagy létrehozni.”⁷ (Arisztotelész, 2003 IV. 10; Bekker 687a.) A kéz tehát a logikai gondolkodás és a célszerű cselekvés közvetítője. Arisztotelész a kézművességet nem alacsonyabb rendű munkának tekinti, hanem az ésszel áthatott praxis egyik formájának, amelyben a forma (eidos) megvalósul az anyagban, azaz az értelem testivé válik.

Kant a test és az ész viszonyát megkülönbözteti, de nem választja el. A tér, idő, okság a tapasztalat formái, de ezek az emberi test működéséhez is kötődnek. Ugyan Kant nem fogalmaz meg „testi kategóriákat”, mégis lehetőség nyílik egy testi a priori elgondolására, olyan tapasztalati struktúrákra, amelyek nem tudatosak, de minden észlelés előfeltételei.

A kézművességben ez a testi a priori, amit a Homo habilis részénél még a fogalom alkotás előtti gondolkodás kapcsán határoztam meg, konkrét formát ölt. Az anyag megragadása, formálása mindig egy előzetes mozdulati tudáson alapul. A kéz nemcsak végrehajt, hanem strukturál, ritmizál, tagol. Az ész nem külső irányító, hanem a testtel együttesen működő morális ész. A kézműves tevékenység tehát az értelem anyagba írt aktusa, ahol a forma nemcsak gondolat, hanem mozdulat is.

4.2 McGinn, a kéz, az eszköz és az elme koevolúciója

Colin McGinn *Prehension* című művében az emberré válás kulcsa a kéz, az agy és az eszköz egymást alakító fejlődése. Az eszközhasználat nemcsak technikai aktus, hanem mentális forradalom: „Óriási különbség van aközött, hogy valaki e kognitív háttérrel működtet egy eszközt, vagy e háttér nélkül.”⁸ (McGinn, 2015, 31. o.) A kéz nemcsak

végrehajtja az utasítást, hanem 'gondolkodik', tervez, tanul. A mozdulatok, a fogás, az anyagellenállás kezelése tapasztalati tudásként épül be a testbe, amit McGinn a testbe írt gondolatok kifejezéssel jellemez. Ez a testi gondolkodás nem redukálható fogalmi logikára, mégis strukturált, céltudatos és morálisan értékelhető.

4.3 A kézművesség, mint test és ész egysége

A kézművesség nem alantas fizikai tevékenység, hanem az erkölcsi ész testi megnyilvánulása, nem pusztán formaadás, hanem jelentésadás is, a kéz mozdulataiban az ész struktúrája, nem pusztán múltbéli hagyomány, hanem a test és az ész közös működésének jövőképe, amely megőrizheti az autonómiát egy algoritmizált világban.

Kant erkölcsi elmélete, Arisztotelész teleológiája és McGinn testi fenomenológiája egyaránt afelé mutatnak, hogy a kéz és az ész nem szétválasztandó, hanem egymásra épülő szférák, különösen akkor, ha az ember nemcsak túlélni, hanem értelmesen élni akar a technológia uralta korszakban.

5 Heidegger és a kéz, mint a gondoskodás aktív alakítója

5.1 A gondoskodás, mint az ember létmódja

Heidegger *Lét és idő* című művében az emberi lét alapstruktúráját a gondoskodásként (*Sorge*) ragadja meg. A lét nem elvont elméleti tudásként, hanem a világban való odafordulásként mutatkozik meg, a Dasein mindig valamivel törődik, mindig valamit előkészít, javít, megőriz, elrendez, elhelyez, vagy épp elhanyagol. Heidegger szerint a jelenvalólét (*Dasein*) világban-benne-létét ontológiailag a gondoskodás strukturálja; a gondoskodás itt nem pszichológiai, hanem egzisztenciális-ontológiai kategória ⁹ (vö. *Lét és idő*, §41). A kézművesség ebben az összefüggésben nem más, mint a gondoskodás tárgyiasulása, amikor a világ nemcsak környezet, hanem ápoltság és formált jelenvalóság, amelyben a dolgok jelentést kapnak az emberi törődés révén.

5.2 A kéz, mint a „használatban feltáruló” világ feltárója

Heidegger híresen különbséget tesz a *Vorhandenheit* (kéznél-lét, rendelkezésre állás) és a *Zuhandenheit* (használatra készség, kézhez-lét) között. Egy kalapács például nem, mint anyag (vas, fa), hanem mint használható eszköz jelenik meg számunkra, azaz már mindig egy feladat horizontjában létezik.

A kézművesség során az anyag sosem neutrális „dolog”, hanem mindig valamiért való, valamihez tartozó. A kéz, mint a cselekvő test része, nemcsak megragadja az anyagot, hanem felnyitja a dolgok értelmét, ahogy Heidegger Van Gogh parasztasszony cipőjéről ír és Raymond Tallis összefoglalja „Akárcsak Van Gogh parasztasszony-cipőit ábrázoló festménye, amelyről Heidegger beszél, a kéz is, ha a megfelelő szellemben szemléljük, képes egy világot feltárni; ez a mestereszköz, a kéz, amely a kéznél-lévőt kézhez-valóvá teszi, a dolgok és gondok olyan szövedékének jelzője lehet, amely kitölti az életet, s egyben a megélt idő felhalmozott lenyomata.” ¹⁰ (Tallis,2003, 104) „Van Gogh művében, amely egy pár parasztcipőt ábrázol, az van műbe állítva, ami a dolog mint eszköz. Ez pedig a létező igazságának feltárultsága. A cipők megjelenésében benne rejlik a munka egész súlya és makacssága, a föld nehézkedése, a talaj nedvessége. A cipőkben ott van az esti út csendje a határon át, a parasztasszony fáradt hazatérése, a föld remegése a gabona súlya alatt. A mű által megszólal a föld, a mű által előlép a világ.” ¹¹ (Heidegger, 2012 19-20.) Így a kéz nemcsak dolgozik, hanem jelentést rendel, világot teremt, a gondoskodás révén jelentésmezőt nyit. Heidegger Van Gogh cipőiről írt gondolatai azt is bemutatják, hogy a kézműves által létrehozott tartós termék az éle részévé válik, önálló életre kel, új jelentés rétegek rakódnak rá, élettel telivé válik. A fenntartható fogyasztás legmagasabb mértéke, nemcsak használati tárgy, hanem az adott funkcióján kívül a lélek őrzőjévé is válik.

5.3 A kézműves tárgy mint jelenvalólét (*Anwesen*)

Heidegger szerint a modern technika problémája abban rejlik, hogy a dolgokat csak erőforrásként érzékelhetőknek (***Bestand***) is látjuk, nem pedig jelenvalóként (*Anwesen*), amelynek van saját ideje, helye, ritmusa. „Mindenütt úgy van elrendelve, hogy azonnal a rendelkezésre állás helyén álljon, mégpedig úgy, hogy állása révén maga is további rendelés számára rendelhető legyen. Az így megrendeltnek megvan a maga sajátos állása. Ezt nevezzük állománynak (*Bestand*). A szó itt többet és lényegesebbet mond, mint pusztán »készlet«. ... Ami a *Bestand* értelmében áll, az többé nem tárgyként áll velünk szemben.” ¹² (Heidegger, 2020, 17) Ezzel szemben a kézműves tárgy nem sorozatban készül, hanem egyedileg, időigényesen, nem cserélhető ki korlátlanul, mert kapcsolat fűz hozzá, nem funkcionális végpont, hanem a gondoskodás nyoma.

A kézművesség tehát az otthonosság egyik utolsó tere, ahol a világ még nem pusztán input-output rendszer, hanem emberi lét-értelmezés terepe.

5.4 A kézművesség, mint ellenállás az algoritmizáló technológiai világ ellen

Heidegger a *Kérdés a technika nyomán* című előadásában figyelmeztet, hogy a modern világban a technika nemcsak új eszközöket teremt, hanem átformálja a lét tapasztalatát. A világ kihívásként jelenik meg, amit csak ki lehet termelni, azt ki is kell. A kéz, mint az odafordulás, törődés, formaadás helye, fokozatosan eltűnik, helyét automatizált műveletek veszik át.

A kézművesség elvesztése tehát nemcsak egy hagyomány vagy gazdasági szektor kihalása, hanem az emberi lét beszűkülése. A kéz az, amely révén otthon vagyunk a világban, nélküle csak működtetünk, de nem értelmezünk.

A kézművesség Heidegger értelmében vett ellen-mozgás, olyan létgyakorlat, amely nem erőforrásként, hanem jelenlétként tekint a világra. Amikor a kéz újra formál, újra időt szán, újra jelen van, akkor nemcsak egy tárgy jön létre, hanem egy világ-jelenlét. Ez a gyakorlat nem kihívásként, hanem meghallgatásként fordul az anyaghoz, nem kizsákmányolja, hanem előhívja a dolog lehetőségeit, és nem uralni akar, hanem együtt létezni vele.

A kézművesség így válik etikai és ontológiai ellenállássá a modern elsivárosodással, világ-nélküliséggel és jelentéshiánnyal szemben.

Heidegger gondolatai alapján kijelenthető, hogy a kézművesség nemcsak gazdasági vagy kulturális gyakorlat, hanem létmód, a világban-való létezés értelmes, gondoskodó, időigényes formája.

A kéz nemcsak szerszámot mozgat, hanem világot tár fel, és ahol eltűnik a kéz, ott a világ is eltűnik, mint értelmes jelenlét. A kézművesség tehát nemcsak egy lehetőség, hanem létbeli kötelesség is, ha nem akarunk teljesen belezuhanni a technikai nihilizmusba.

A kézművesség filozófiai jelentőségének vizsgálata rámutatott, hogy ez a tevékenység nem csupán manuális alkotás, hanem erkölcsi struktúra (Kant), test és értelem egységének terepe (Arisztotelész, McGinn), és létértelmezési gyakorlat (Heidegger).

A kézműves tevékenység során az ember nemcsak tárgyakat hoz létre, hanem viszonyt épít ki a világgal, másokkal és önmagával. E viszony nem csak eszközhöz kapcsolódik, hanem jelentéshordozó, és így az autonóm morális cselekvés és a világban-való értelmes jelenlét alapvető formája.

A kézművesség tehát nem nosztalgikus múltidézés, hanem fenntartható jövőbeli alternatíva. Nem termelési módszer, hanem erkölcsi és lételméleti válasz az automatizált és elidegenedett világ kihívásaira. Nem csupán értékörzés, hanem az értékteremtés szimbolikus és gyakorlati tere. Ez a filozófiai felismerés lehetővé teszi, hogy a kézművességet a gazdaság és fogyasztás területén is újraértelmezzük, ne pusztán gazdasági szubkultúraként, hanem etikai és társadalmi alternatívaként vizsgáljuk.

6 A kategorikus antiimperializmus, mint a fogyasztói autonómia kantiánus védelme

A kategorikus antiimperializmus elméletem korunk fenntarthatósági problémáira reagál és Immanuel Kant Kategorikus imperatívusza inspirálta. Célja szerint a fogyasztói döntések menedzselésével döntő hatást érhető el az összeomlás nélküli életszínvonal fenntartásában. Nézzük hogyan!

6.1 A vásárlási döntések tényezői

6.1.1 Szükséglet

Vásárlási döntéseknél az első legfontosabb az, hogy felismerjük a szükségletünket. Tehát tudjuk azt, hogy akkor kellene vásárolni, amikor kell valami, és amikor igazán kell valami. Szükséglet felmérése a felelős fogyasztási döntés alapvető jellemzője. A cél, hogy a vásárló kielégítse valamilyen specifikus szükségletét vagy vágyát. Meg kell határozni, hogy valóban szükség van-e a termékre. Ez segít elkerülni a felesleges vásárlásokat és pénzügyi erőforrások pazarlását. Ezek a szükségletek széles spektrumon mozoghatnak. Akár a fizikai szinten, akár az önmegvalósítás szintjén, mint az ismertetett Maslow piramis legalsó szintjei. Tehát alapvető szükségletektől, mint az élelmiszer, a ruházat, a biztonság, vagy kiegészítő igényekig, mint például szórakoztató elektronika a teljes életünket átszövi. Továbbá a vásárlásokat problémamegoldásra is felhasználjuk, egy konkrét probléma megoldását egy termék vagy szolgáltatás megszerzésével kíséreljük megoldani.

Fontos megkülönböztetni a tervezett, felkészült és impulzív fogyasztást. Impulzívként értelmezem, amikor felmerül igény, akkor azonnali kielégítésére törekszünk. A tervezett, megfontolt fogyasztásként az tekintem, amikor már tényleg olyan égető a szükséglet, hogy azt már kikerülhetetlenül meg kell oldani és feltérképezett, jól ismert alternatívák közül választ. Ha égetően fontos, akkor vásárolni kell, folyamatot kategorikus imperatív procedúrával elemezve el tudom fogadni. Ha mindenki ezt csinálja ilyenkor, ebből lehet egy általános természeti törvényt is csinálni, meg egy elfogadható perturbált világot is. Csakhogy a mai marketing, a termelőeszközöknek a fejlettsége keresztülhúzza ezt a racionális gondolkodást és egészen más dolgokat is figyelembe kell venni.

6.1.2 Ár

Miért lesz ez csapda, ha csak az ár az elsődleges mérlegelési szempont? A legtöbb vásárló számára az ár kulcsfontosságú tényező. Az ár megítélése gyakran dönti el, hogy egy

terméket megvásárolnak-e. Ennek a csapdája a folyamat egyéni, vagy társadalmi szinten történő ismétlődéséből, a kiismerhető trendekből és az ahhoz való alkalmazkodó kínálat szerkezetéből következő.

Az első vásárlási folyamat után, az olcsóság miatt, maradt erőforrás az újravásárlásra. A második vásárlásnál megkezdődik az olcsóság uralma. A gyártó és ellátási lánc a lehető legolcsóbb ajánlat elérése érdekében, a termék tervezésében megjelenik a termék használati értékcsökkentése, a tervezett avultatás.

A fogyasztók következő vásárlások azzal az alkalmazkodott kínálati helyzettel találkoznak, hogy van még lejjebb ár. A folyamatos árakciózás végelgyengüléshez vezet, nincs olyan fejlesztés, ami a termék fenntartható használatát segíti, hanem csakis a globális ellátó láncok érdekeinek megfelelően a fogyasztás növelését erőlteti, Hankiss Elemér Társadalmi csapdák könyvében (Magvető 1979) írt közlegelő problémája jelenik meg, ami ezt jól példázza. Hankiss a művében Garrett Hardin amerikai ökológus és filozófus gondolatait mutatta be, ami 1968-ban, a *Science* folyóiratban jelent meg. Nagyon röviden összefoglalva, a közlegelőt 10 gazda, mindenki egy-egy tehén tartására használja. Mind a 10 tehén a közösből legel, szépen tejjel, jó húst hoz. Ha az egyik gazda újabb tehenet küld a közlegelőre, akkor 11 tehénnek már egyénileg kevesebb élelem jut. Ennek eredményeként minden tehén 10%-kal kevesebb húst és tejet hoz. A folyamat elkezdődött, de azért ez még nem jelenti, a világvége hangulatot. Amikor a szomszéd felismeri, hogy egy gazdának 90%-a több haszna van, mert két tehene van ott a legelőn, akkor kezdődik el a fenntarthatatlan folyamat. A tehének száma egyre növekszik. Ha végigvisszük a sorozatot, a végén mind a 30 tehén elpusztul. Ugyanazon a legelőn, senkinek nem lesz se haszna, se húsa, sem alkalmas legelője se.

Hova vezet az ár egyeduralkodása? Jön a hiánygazdálkodás, a helyettesítő termék, a pótkávé, a magyar trappista sajt, eper ízű szörp. Azaz megjelennek a mintha termékek. Minden termék olyan, mintha az eredeti lenne, de már semmi köze sincs ahhoz a termék fogalomhoz, ami a fogyasztókban a korábbi tapasztalatok és elvárások alapján még mindig él. Ha csak azzal az egy szemponttal foglalkozunk, hogy mennyibe kerül, és mindig a legolcsóbbat akarjuk venni, és mindenki mindig a legolcsóbbat akarja venni, akkor egyetlen egy döntési szempontunk maradt, az ár. És mit fogunk kapni? Nagyon kicsi árért, nagyon silány minőséget.

6.1.3 Minőség

Ha csak a minőség alapján döntünk, és mindig a lehető legjobb minőséget akarjuk venni, tehát amikor vásárolok, a legjobb minőséget veszem. Számomra elfogadható egy olyan

perturbált világ, hogy mindenki a legjobb minőséget vehesse, vagy vegye, amikor szüksége van valamire. Viszont ennek a folyamatnak lesz egy óriási ára, a termék ára. Tehát hogyha nem számít az ár, akkor minden szereplő, aki az ellátási lánc kínálati oldalán van tudja, hogy ő adja a legjobb minőséget. Ez egyeduralkodó szerephez vezet, monopóliumban lesz, és visz mindent. Ameddig nem lesz valaki más, aki őt kiüti a legjobb szerepéből. De hogyha ezt végiggondolom, vagy gondoljuk, akkor, ha van egy olyan termék, ami mindennél a lehető legjobb és tartós fogyasztási cikkről beszélünk, akkor lehet, hogy soha az életemben nem kell többször a vásárlásával foglalkoznom, sosem kell újra megvennem, a felmerült problémát újra megoldanom. A minőség sokszor specifikus paraméter rendszere miatt felmerül a kérdés, hogy a fogyasztó mi alapján tudja legkönnyebben kiválasztani a lehető legjobb minőségű terméket. Szerintem van egy huszárvágás, könnyű meghúzni azt a vonalat, hogy hogyan lehet a legjobb minőséget megszerezni. Fel kell tenni a kérdést, adnak erre örök garanciát? Javítható? Ismerem a gyártóját? El tudok hozzá jutni segítségért? Ha igen és a forrás is biztos kezekben van, akkor biztos, hogy üzletileg érdekelt a gyártó a fenntarthatóságra optimalizált folyamatokban.

Kantnak ezek a cselekvési maximái mindig abszolút értékben vannak megfogalmazva. Tehát amikor ütközteti őket, sincs kompromisszum nála. Példájában is említi azt, hogy amikor egy gyilkos keresi a házában elbújó áldozatát, akkor vajon a megmentése érdekében hazudhatók-e neki? Vagy igazat kell mondanom, és akkor halálához vezethet-e? Kant nem enged alku ebben. Csak 100 százalékban gondolkodik. Ez egy nagyon izgalmas kérdés ha megnézzük a fogyasztó döntések előző két tényezőjének kombinálását.

6.1.4 Ár-érték arány

Összekapcsolom az ár és a minőség tényezőjét, és elkezdem ugyanígy megvizsgálni. Egy egészen más szempontrendszer alakul ki. Ha az ár és az érték arányos gondolkodást elkezdjük követni, akkor azt a terméket vesszük meg, amivel a lehető legjobb árban a lehető legjobb minőséget lehet elérni. De miért lehet ez csapda? Azért, mert az ár óriási hatással ugrik bele a fejünkbe, a minőségben, pedig azok a minőségi elemek ott rejlenek a termékben, amiről fogalma is sincs egy átlag fogyasztónak. Csak a gyártó, a tervező tudja, hogy miért lesz az a termék, szolgáltatás a fogyasztó számára a legjobb. Ő tudja, hogy mit, miért kell az beletenni, miért tart tovább, miért lesz az javítható, miért lesz abból garancia. Felhasználói szintű fogyasztónak ezekről fogalma sincs. Tehát maradnak a szlogenek, amik áthatnak, és az alapján kellene dönteni, a szlogennek pedig a marketing részei. Az ár-érték vizsgálatához még néhány szempontot túlzott részletezés nélkül felvázolok. Ez is szükséges ismeret, ha alapos

prioritást szeretnénk felállítani a vásárlási döntéseink tényezői között. megint ugyanilyen csapdahelyzetben vagyunk, mert vannak olyan prioritások, amik üvöltőbbek a többinél, könnyebb alkalmazkodnunk hozzá, de nem biztos, hogy lényegesek. Akkor, hogyha elkezdünk költség-haszonelemzést végezni, abban megjelenik egy eltérő idődimenzió. A haszon jövőbeli, a költség jelen időbeli. A közgazdaságban tudjuk, hogy hogyan kell ezt összehasonlítani, átkonvertálni jelen értékre. Fogyasztói döntéskor, főleg ha nem nagy értékű vásárlásról van szó, érthető módon senki nem csinálja, mert ez egy bonyolult procedura. Tehát a költség fog erősebben érvényesülni. Akkor ez is csapda. Ha kompromisszumokat keresünk, akkor például ne hatkerekű legyen, hanem csak négykerekű. Megint olyan mérlegelések, ami teljesen kívül vannak a kompetenciánkon, és megint ott vannak azok az üzenetek, amiket elénk tárnak, mintegy ordítva hatnak ránk, ami alapján dönteni fogunk. Tehát ez is egy csapdahelyzet.

6.1.5 Márkahűség

Megoldana sok ilyen vásárlási dilemmát, ha megbízhatnánk a már jól ismert márkában. Ez egy izgalmas kérdés, hogyha már van egy termékünk, aminek a márkájához kapcsolódunk, és márka hűek akarunk lenni, mert meg akarunk bízni benne. Azt kell észrevennünk, hogy a legtöbb nagy márka, amelyekhez hűek szeretnénk lenni, elfogadhatatlan termelési körülmények közt silány terméket is gyárt. Tehát hiába van termékén, szolgáltatásán a világhíres logója, az a szakember, aki a világon abból a termékből legjobbat csinálja, az tudja, hogy silány. És lehet, hogy minden termékére az adott terület legjobb szakembere gyenge minőséget mondana. Ráadásul a márkahűség aszimmetrikus dolog, mert vajon felmerül-e az a gondolat egyáltalán, hogy a márka hű legyen-e a vevőéhez. Hát nem az erősségük. Nagyon izgalmas dolog történt az iPhone mobiltelefon használóival. Azokkal, akik úgy mondtam, a telekommunikáció egy magasabb kasztjába képzelik magukat, hiszen ezt erősíti, hogy az iPhone az luxuscikk. Egyben egy erőszakos vállalat is. Amit a telefonján értékesít, annak 30%-át magának akarja megkapni. 2024-ben volt egy nagyon érdekes folyamat az iPhone, és a Facebook között. Facebook megelégedve a magas jutalékot, úgy döntött, hogy aki iPhone-on indít Facebook hirdetést, az plusz 30%-kal többet fizet. Kommunikálták is, hogy ez megy az iPhone mobiltelefon használói kedvenc márkájának, azt erősíti, tehát fizesd meg, a saját rajongott márkád fog ebből profitálni és fejleszteni. Minden közösségi média felületet hirtelen elöntött az az információ, hogy vigyázz emiatt és desktopról, otthoni számítógépről indítsd a hirdetést, mert különben 30%-kal többet fizetsz. Hirtelen eltűnt az a nagy arisztokratikus

iPhone tudat, az a márkahűség, ami eddig a márka fogyasztóinak egyik piedesztálra emelt tulajdonságaként jelent meg.

Az árral, és a minőséggel bemutatott példám a fenn részletezett közlegelő alfajához sorolható.

6.2 Az impulzív vásárlás morális problémája, az ész és az érzékiség konfliktusa

A kortárs fogyasztói társadalom egyik jellemző tapasztalata az impulzív vásárlás, az a döntési helyzet, amikor az egyén nem előzetes mérlegelés alapján, hanem az érzéki benyomások nyomására választ terméket. A modern marketingpszichológia ezt a jelmondatot jól ismeri, kettő a szívbe, egy a fejbe. Vagyis az érzelmi reakciók vezetnek a döntést, a ráció csak utólag igazoló eszközzé válik.

Ez a működésmód jól jellemezhető Kant *A tiszta ész kritikájában* leírt ellentmondással, az emberi ész gyakran az érzékiség szolgálatába szorul, ahelyett hogy önmaga törvényhozásából merítené cselekvési elvet. Az ilyen döntés nem autonóm, hanem heteronóm, nem a saját morális törvényem, hanem külső (marketing) erők determinálják.

6.3 A pláza mint a „konzumerizmus katedrálisa”, a *’Ding an sich’* elvesztése

A kortárs pláza világa nem a kanti dolog önmagában, a (*Ding an sich*) megközelítésére ösztönöz, hanem ennek mintájára megnevezhetem, hogy a fogyasztói döntéseket dolog vásárlásra készen, (*Ding zu kaufen*) környezet fogadja, ami az érzéki felszínének felerősítésére szolgál. A fogyasztásra kínált tárgy nem a dolog lényegére, hanem a vágyakozásra optimalizált benyomásra épít. A világ nem ismeretként, hanem szenzoros ingerforrásként tárul elénk a vásárlásra készen dolgok világában. Ebben az összefüggésben az emberi szabadság és ítélőképesség egyaránt sérül.

6.4 Az erkölcsi döntés szükségessége, a gyakorlati ész kritikájának perspektívája

Kant *A gyakorlati ész kritikájában* azt írja, hogy a szabadság nem abban áll, hogy bármit megtehetünk, hanem abban, hogy képesek vagyunk az ész törvénye szerint cselekedni.¹³ (vö. Kant, 2020, 59-60) E szerint a vásárlásunk tehát nem semleges aktus, hanem minden fogyasztói döntésünk értékválasztás, amelynek morális konzekvenciái vannak.

A kérdés tehát az, hogy milyen szabály szerint választhatunk helyesen?

Kant válasza szerint csak akkor, ha maximánk olyan, hogy mindenki számára elfogadható lenne ugyanabban a helyzetben. Ez a kategorikus imperatívusz alaptétele: „Cselekedj azon maxima szerint, melyet követve egyúttal azt is akarhatod, hogy maximád

általános törvény legyen. ... saját szempontunkból tekintünk a maximára. Úgy fogjuk föl magunkat, mint akik alávetettek a morális törvénynek, és azt akarjuk megállapítani, hogy mit követel tőlünk, egyedileg.”¹⁴ (Kant, 1991, (AA): 4:421)

Ha általánosan elfogadható a vásárlási döntés az egyén számára akkor is, ha más kerül abba a pozícióba, akkor Kant elvárása nem sérül.

6.5 A kategorikus antiimperializmus, személyes válaszból általánosítható elv

A globalizált marketing nem csupán elad, hanem vágyat formál, döntést irányít és jelentést szabványosít. Ezt felismerve dolgoztam ki saját erkölcsi gyakorlatomat, amit kategorikus antiimperializmusnak nevezek.

A név szándékosan provokatív, mégis a kantianus etika szellemében áll. A fogalom azt fejezi ki, hogy a multinacionális marketing gépezetek gyarmatosítják a vágyainkat és döntéseinket, és ezzel az autonóm morális cselekvés terét szűkítik. Az antiimperializmus itt nem geopolitikai, hanem etikai fogalom, a morális önrendelkezés védelme a strukturált manipulációval szemben.

A megközelítésem Kant alapján feldolgozott, John Rawls által leírt kategorikus imperatívusz procedúráját követi, de a gyors, hétköznapi döntésekre adaptálva:¹⁵ (vö. John Rawls, 1997)

- (1) Adott körülmények között ezt kell tennem.
- (2) De meg tudnám-e védeni ezt a döntést akkor is, ha más is ugyanezt tenné ugyanebben a helyzetben?
- (3) Tegyük fel, hogy nem tudnám, akkor az én döntésem nem lehet univerzális törvény.
- (4) Ezért el kell vetnem, még akkor is, ha épp most nekem megérné élni az eséllyel.

Ez az eljárás nem Kant elveinek tagadása, hanem gyakorlati alkalmazása, egy olyan személyes moralizáló algoritmus, amely ugyan egyéni nézőpontból indul ki, de csak akkor tekinti döntését elfogadhatónak, ha az Kant kategorikus imperatívuszának próbáját is kiállja, azaz minden más ember is elfogadhatja ugyanebben a helyzetben, anélkül hogy az elv önellentmondásba kerülne, vagy másokat eszközzé alacsonyítana. Azaz az ész autonóm törvényhozása.

6.6 A lokalitás és a kézművesség, mint a kategorikus antiimperializmus morális stratégiája

Az elv alkalmazható a konkrét fogyasztói döntések szintjén is, például a lokális, kézműves termékek előnyben részesítése nemcsak gazdasági vagy esztétikai kérdés, hanem

erkölcsi állásfoglalás. Egy kézműves termék vásárlásával nemcsak egy tárgyat szerzünk be, hanem egy konkrét ember munkáját ismerjük el, nemcsak minőséget választunk, hanem követhetőséget, felelősséget és kapcsolatot, nemcsak magunknak veszünk időt, hanem egy alternatív világ működésének lehetőségét is támogatjuk.

A globális ellátási láncok, amelyekben az dolgozók „tíz percig varnak bőrt” munkakörben dolgoznak, ráadásul emiatt az egyszerű feladat miatt az azonnali lecserélhetőségük is biztosított, nem tehetők univerzálissá morális alapon, mert megtagadják az emberiség célként és nem eszközként való kezelését.

6.7 Az egyéni erkölcsi reflexió mint kollektív alternatíva

A kategorikus antiimperializmus nem Kant elutasítása, hanem Kant követése egy olyan világban, ahol a vágyakat algoritmusok és tőkeformák uralják. Az autonóm morális döntés a hétköznapi vásárlásokban is gyakorolható, ha az egyéni nézőpontot nem abszolutizáljuk, hanem mindenki számára elfogadható módon univerzálissá tesszük. Ezért a kézművesség nemcsak egy jó döntés, hanem morális aktus, stratégiai ellenállás és egy élhetőbb világ lehetőségi feltétele.

A kézművesség és a mértékletesség kultúrája, a fenntartható fogyasztás normatív alapjai

A modern ipari-fogyasztói rend a túltermelés és a gyors elhasználás logikájára épül: az érték mércéje az újdonság és a cseregyorsaság. Ez nem semleges, hanem önromboló működésmód, amely kimeríti az erőforrásokat és beszűkíti a döntések erkölcsi horizontját. Kant szerint az érvényes maxima általánosítható; az ipari gyorsfogyasztás univerzálisan követve összeomláshoz vezet, így nem áll ki a kategorikus imperatívusz próbáját.

Az arisztotelészi és kanti hagyományban a mértékletesség nem vágyelfojtás, hanem a cél és az eszköz helyes viszonyának gyakorlata. A fogyasztás erkölcsi kontextusban áll: döntéseink másokra és a jövőre hatnak, ezért az önmérséklet nem hiány, hanem célszerűség.

A kézművesség lassú, körültekintő, személyes és javítható tárgyakat hoz létre. Nem az azonnali kielégítésre, hanem a formálás idejére és felelősségére épít. Korlátozott kapacitása nem hátrány, hanem morális előny: a kézműves tárgy a használat során emlékeztet eredetére, és etikai reflexiót hív elő.

A mértékletesség itt nem aszkézis, hanem tudatos választás a fenntarthatóság mellett. A „kategorikus antiimperializmus” néven javasolt elv visszaadja az egyén morális felelősségét a globális márkák vágygyarmatosításával szemben: „Csak azt választom, ami mértékkel,

felelősen és általánosíthatóan elfogadható.” A kézművesség így nem pusztán kritika, hanem alternatív kultúra: tartósság, figyelem és etikus viszonyulás rendje.

¹ Immanuel Kant, A gyakorlati ész kritikája Osiris Kiadó 2020 7§40. oldal

² (Immanuel Kant, Erkölcsök metafizikájának alapvetése, Budapest Gondolat, 1991. 62.)

³ (Immanuel Kant, A gyakorlati ész kritikája, Ictus 156.)

⁴ (Immanuel Kant, Erkölcsök metafizikájának alapvetése, Budapest Gondolat, 1991. 63.)

⁵ (Immanuel Kant, Erkölcsök metafizikájának alapvetése, Budapest Gondolat, 1991. 64.)

⁶ (Immanuel Kant, Erkölcsök metafizikájának alapvetése, Budapest Gondolat, 1991. Ak. 4:440)

⁷ Arisztotelész, Az állatok részeiről (De partibus animalium) Attraktor Kiadó 2003 IV. 10; Bekker 687a.

⁸ “There is all the difference in the world between operating an implement with this cognitive background and operating an implement without it.” Colin McGinn, Prehension: The Hand and the Emergence of Humanity Cambridge, MA: MIT Press, 2015, 31. o.)

⁹ (vö. Martin Heidegger, Lét és idő Osiris, Budapest 2007, §41)

¹⁰ „Like Van Gogh's painting of a peasant woman's shoes, as discussed by Heidegger, they may, if contemplated in the right spirit, reveal a world; this master tool, the hand that makes the ready-to-hand handy, may be an index of the nexus of things and preoccupations that fill the life, an accumulated record of lived time.” Raymond Tallis, The Hand: A Philosophical Inquiry into Human Being, Edinburgh University Press, 2003, 104 oldal.

¹¹ „Im Werke van Goghs, das ein Paar Bauernschuhe darstellt, ist das, was das Ding als Gerät ist, ins Werk gesetzt. Dies aber ist die Aufgeschlossenheit der Wahrheit des Seienden. In der Erscheinung der Schuhe liegt die ganze Schwere und Zähigkeit der Arbeit, die Schwere des Ackers, die Feuchtigkeit des Bodens. In den Schuhen ist die Stille des abendlichen Weges durch die Flur, die müde Heimkehr der Bäuerin, das Zittern der Erde unter der Last des Kornes. Durch das Werk spricht die Erde, durch das Werk tritt die Welt hervor.” (Heidegger, Der Ursprung des Kunstwerkes, Vittorio Klostermann, 2012 19-20.)

¹² „Überall ist es bestellt, auf der Stelle zur Stelle zu stehen, und zwar zu stehen, um selbst bestellbar zu sein für ein weiteres Bestellen. Das so Bestellte hat seinen eigenen Stand. Wir nennen ihn den Bestand. Das Wort sagt hier mehr und Wesentlicheres als nur »Vorrat«. ... Was im Sinne des Bestandes steht, steht uns nicht mehr als Gegenstand gegenüber.” Heidegger, Gesamtausgabe/Die Frage nach der Technik Vittorio Klostermann 2000, [20] 17. o.

¹³ (vö. Immanuel Kant, A gyakorlati ész kritikája Osiris Kiadó 2020, 59-60)

¹⁴ I. Kant, Erkölcsök metafizikájának alapvetése, Budapest Gondolat, 1991. Ak. 4:421

¹⁵ vö. John Rawls, Az igazságosság elmélete, fordította Krokóvay Zsolt, Budapest, Osiris, 1997